

УДК 94 (477.54) «1914-1917»

ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ МОЛОДІ У КУЛЬТУРНИЦЬКИХ І СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ ХАРКОВА У 1914-1917 рр.

В'ячеслав Магась

Житомирський військовий інститут імені С.П. Корольова,
Україна, 10004, м. Житомир, проспект Миру, 22
e-mail: vomagas@gmail.com

Важливою складовою суспільно-політичного життя українських земель у складі Російської імперії на початку ХХ ст. був національно-патріотичний рух, що поступово переходив від культурницьких форм діяльності та вимог до політичних. У період Першої світової війни Харків став одним з центрів українського молодіжно-юнацького руху, що проявилось у створенні культурницьких, самоосвітніх і суспільно-політичних гуртків та організацій. Провідною орієнтацією харківської молоді була соціалістична, однак існувала окрема група молоді, що прагнула вносити у діяльність різноманітних об'єднань та організацій національну складову. У Харкові в 1914-1917 рр. їхній вплив простежується на різних рівнях.

Питання самоорганізації харківської молоді у роки Першої світової війни вже підіймалося вітчизняними науковцями, насамперед у роботах С.О. Наумова [1] та Л.М. Філоретової [2], присвячених українському політичному руху молоді на Лівобережжі, а також дослідженнях С.О. Наумова [3] та Н.М. Малиновської [4], котрі розкривають участь А.П. Ковалівського (видатного українознавця та сходознавця) в українських учнівських і студентських організаціях. Запропонована нами проблема досі не була предметом самостійного дослідження і має певну наукову новизну, котра також обумовлюється використанням неопублікованих джерел.

Метою нашого дослідження є розгляд діяльності націоналістичної молоді у культурницьких і суспільно-політичних організаціях Харкова у 1914-1917 рр. Завданнями дослідження є: охарактеризувати специфіку діяльності харківської націоналістично налаштованої молоді; розкрити їхню участь у діяльності Юнацької спілки; проаналізувати ініціативу створення організації Українське національне коло, розглянути їхню участь у національно-культурницьких і самоосвітніх організаціях.

Група молоді, що була носієм національного світогляду у Харкові не являла собою єдиної постійно діючої організації, однак мала знач-

ний вплив на всі прояви українського громадського життя у місті. До лідерів цієї групи відносили А.П. Ковалівського та В.М. Алексеєнка. Націоналісти були представлені у кожній українській організації, а також серед соціалістично-революціонерів і соціал-демократів, хоча і прагнули протидіяти надмірному захопленню соціалістичними ідеями, відстоюючи національний характер українського руху. За даними жандармських органів, за посередництва М.М. Меленевського була здійснена спроба залучення харківських націоналістів до діяльності Союзу визволення України, що не мала успіху [5].

На початковому етапі націоналістично налаштована молодь Харкова прагнула об'єднати молодіжні гуртки міста на засадах ідей федералізму М.П. Драгоманова [6], послідовно переведеного в усіх сферах життя, із залученням представників інших національностей [7]. Однак на Установчому з'їзді Юнацької спілки у квітні 1915 р. група федералістів не отримала бажаної підтримки [8]. Один з лідерів націоналістів А.П. Ковалівський називав причиною цього певну застарілість ідей Драгоманова для своїх однодумців (яких він ідентифікував як «молодоукраїнців»), для яких вони були надто москвофільськими та сентиментальними, і водночас, неприйнятними для соціалістів, котрі не сприймали муніципалізм та індивідуалізм [9]. Таким чином, звернення до ідей Драгоманова було для націоналістів компромісним заходом, що так себе і не виправдав, оскільки він не став фундаментом, котрий зміг би ідеологічно поєднати їх з прихильниками соціалістичних ідей.

На згаданому вже з'їзді Юнацької спілки А.П. Ковалівський, котрий у цей час закінчив навчання у гімназії, в якості секретаря увійшов до вищого технічно-координаційного органу новоутвореної організації – Центрального виконавчого комітету Юнацької спілки (до якого окрім нього входило ще дві особи). Крім того, за наполяганням Ковалівського [10] на з'їзді було затверджено рішення про дворічну освіт-

ню роботу гуртків [11], відповідно до прийнятої попередньо програми. Остання передбачала вивчення мови, національних потреб українського народу та національного відродження інших націй, історії і географії України, історії українського письменства тощо [12].

Вже у травні 1915 р., незадоволений соціалістичними тенденціями, що домінували на установчому з'їзді Юнацької спілки, Ковалівський розпочав роботу по створенню «Українського Національного Кола». Також національно налаштовану молодь не задовольняло москвофільство більшості харківських українців, котрі ігнорували ідею самостійності України. Ковалівським було створено, а студентом-медиком Харківського університету В.М. Алексеєнком оброблено проект програми планованої організації [13]. У передмові до програми була піддана жорсткій критиці соціалістична орієнтація значної частини української молоді. Останню автори програми поділили на дві категорії: «дзвонарів», що ідеалізували робітництво та колективників, що ідеалізували селянство. Обидва напрями, на думку авторів, були чужими українській культурі. Характерними рисами обох напрямів називалися відсталість, інертність, «слинявість», хамство, схильність до безплідної балаканини, нерозуміння сучасного моменту та національних справ. Також проголошувався розрив з означеною частиною української молоді, а «націонал-демократизму» та його «соціалістичним» додатком протиставлялася ідеологія націонал-аристократизму, яка мала базувалася на принципі шляхетності, котрий розумівся як самоповага та повага до інших.

Запропонований Ковалівським і Алексеєнком проект містив програму-максимум, котра виходила з неможливості створення самостійної української держави на сучасному для авторів етапі, оскільки «справи світового значення обернулися нещасливо для українства». У ній містилися вимоги: національно-територіальної автономії для України, створення державних вищих і середніх навчальних закладів з українською мовою викладання, надання статусу єдиної державної для української мови на території України та для українців, що живуть поза її межами, права писати та друкувати українською мовою, свободи переселення та еміграції тощо.

У програмі-мінімум містилися загальнодемократичні вимоги, а саме: знищення всяких релігійних і національних обмежень для християн, магометан і караїмів; знищення смуги єврейської осілости та надання їм дозволу мати

дрібну земельну власність; свободи думки, совісті, слова та друку; свободи зборів; знищення смертної кари та довічної каторги; знищення адміністративного втручання у судові справи; широкого земського самоуправління; допущення української мови у школи, суди, церкви тощо; загального прямого виборчого права до законодавчого органу; позбавлення імператора права абсолютного та надання права відносного вето; проходження військової служби в рідній губернії; 8-ми годинного робочого дня; розробки робітничого законодавства, заборони дитячої праці; податків з доходу; видаткування коштів, отриманих від податків з України на її потреби [14].

Процес формування «Українського національного кола» було розпочато з початком нового навчального року у вересні 1915 р. У цей час А.П. Ковалевський став студентом фізико-математичного факультету Харківського університету. Окрім нього та В.М. Алексеєнка до складу гуртка увійшли студенти К.І. Коссович, А.Я. Берладін, Добросельський, Мар'єнко, курсистка З.К. Сало, реалісти Арцибушев та Магас. Спроектвана програма не була затверджена членами гуртка [15].

Одночасно діячі «Українського національного кола» взяли участь у формуванні Української студентської громади – національно-культурної організації без певної політичної програми, що, однак, у залежності від умов і викликів, могла визначати свою політичну позицію. Члени громади обов'язково мали прагнути автономії України та не належати до партії правих кадетів. 20 вересня 1915 р. у квартирі А.Я. Берладіна відбулося засідання Установчого Комітету Української студентської громади, на якому були присутні представники трьох напрямків, що діяли серед студентства. Від т. зв. «старих», що групувалися навколо літературно-наукового відділу Харківського українського імені Григорія Квітки-Основ'яненка літературно-художньо-етнографічного товариства (Квіткинського українського клубу) були представлені студенти В.П. Глуходід, Худ та Іваницький. «Українське національне коло» представляли студенти А.П. Ковалівський та А.Я. Берладін. Соціалісти були представлені А.І. Заливчим, котрий приєднався до групи «старих». На зборах розглядалася пропозиція про створення блоку з російськими соціал-демократами та соціалістами-революціонерами, котра була відкинута. Було вирішено направити Глуходіда та Худа на переговори з єврейською групою, котра, у свою чергу, зносилася з латиською та польською,

задля створення «Блоку недержавних національностей». Крім того, було вирішено увійти у тісний контакт з українськими організаціями в інститутах технологічному, ветеринарному, комерційному та Новоолександрійському, на Вищих жіночих курсах, у Духовній семінарії, 1-му Харківському реальному училищі та фельдшерських курсах. Українська студентська громада мала діяти під виглядом літературно-наукового відділу Квіткинського українського клубу. Також Заливчому та Іваницькому було доручено клопотати про створення легальної громади при Харківському університеті [16].

23 вересня 1915 р. у приміщенні Квіткинського клубу відбулися збори членів громади. У ході дебатів проявився розкол між різними групами: більшість «старих» студентів відстоювала національно-культурний характер студентської громади, натомість інші студенти, у тому числі діячі «Українського національного кола» та Юнацької спілки виступали за її національно-політичний характер [17].

У жовтні 1915 р. продовжилася дискусія щодо напрямів і характеру співпраці у межах Української студентської громади. На загальних зборах було повідомлено, що отримати дозвіл на легальну громаду тепер неможна, а тому всім присутнім рекомендувалося вступати у легально діючий Квіткинський клуб. Реакцією на це стали збори студентів, що входили до «Українського національного кола». На них були присутні А.П. Ковалівській, К.І. Коссович, А.Я. Берладін, З.К. Сало та вчитель Марков. За підсумками обговорення А.П. Ковалівським була запропонована та прийнята для наступного обговорення на загальних зборах студентської громади резолюція, котра наголошувала на неприйнятності вищеназваної пропозиції. Зокрема, у резолюції зазначалося: «Невже ми безсило опустимо руки в ці важкі часи! Наукою ми можемо займатися і вдома і в тому ж клубі. Чи для цього нам потрібне об'єднання? Воно нам потрібно для боротьби за наші національні права і для поширення ідей відродження серед несвідомих мас. Все сталося через консерватизм і острах деяких товаришів, які звикли працювати в легальній громаді за вказівкою начальства». Далі містився заклик до активного студентства: «Об'єднуйтеся ті, хто не хоче гнити в культурництві! Згадайте про діяльність і організацію Юнацької спілки. Організуємося самостійно! Нехай культурники до нас приєднуються» [18].

З огляду на зазначену ініціативу було вирішено сумістити культурницьку роботу з роз-

ширенням свого політичного впливу на Юнацьку спілку. 8 грудня 1915 р. відбулася нарада ініціативної групи Української студентської громади. На ній були присутні студенти-соціалісти, діячі «Українського національного кола» та представники «старших» студентів. Серед них був і ЦВК Юнацької спілки. Кожні 2-3 члена громади мали взяти на себе керівництво гуртком з 7-10 осіб, малознайомих з українством. У результаті цього мала зрости кількість членів громади, число гуртків і груп. У результаті такої культурницько-просвітницької роботи мав зрости вплив громади на всю Юнацьку спілку у межах Харківської, Полтавської, Катеринославської та деяких інших губерній. До здійснення цього плану було вирішено приступати у січні 1916 р. [19].

Однак зазначений план так і не було реалізовано у повній мірі внаслідок проведеної жандармськими органами широкомасштабної ліквідації українських діячів серед студентської молоді 22 січня 1916 р., коли було заарештовано понад два десятки партійних і молодіжних активістів, вісім з яких було ув'язнено [20]. І хоча А.П. Ковалевського (як члена ЦВК Юнацької спілки) та більшість інших діячів «Українського національного кола» ця «січнева ліквідація» не зачепила [21], однак вона змусила їх тимчасово припинити свою активну діяльність. Вже у другій половині лютого 1916 р. жандармські органи сповіщали про фактичне припинення функціонування «Українського національного кола» та про створення активним його учасником А.Я. Берладіним власної української несоціалістичної групи до якої увійшли студенти та курсистки (близько 10 осіб). Група мала самоосвітній характер і не відзначалася певним політичним забарвленням [22]. Останній факт можна розцінити як реалізацію Берладіним рішень згаданої грудневої наради 1915 р. по збільшенню кількості самоосвітніх гуртків для молоді.

Наступний прояв політичної активності харківської української молоді відноситься до 19 травня 1916 р., коли на квартирі А.Я. Берладіна пройшла конференція українських гуртків м. Харкова. У ній взяли участь студенти та курсистки [23], загалом прибуло десять осіб. Увага була звернута на роботу серед селян і врегулювання українсько-єврейського конфлікту у Харківському університеті. Діяльність студентів старших курсів, що схилилися до винятково культурницької роботи, було визнано ганебною. Також було прийнято постанову про необхідність органі-

зації національного фонду, до якого кожен учасник українського гуртка мав зробити внесок в обсязі не меншому 50 коп. На ці гроші передбачалося розпочати видання легального часопису. Прийнято рішення про видання збірника «Самостійна Україна». Крім того, було звернуто увагу на пасивність діячів, близьких до ЦВК Юнацької спілки, котрі замість другого з'їзду скликали лише конференцію та прийнято рішення затребувати документи від ЦВК, якщо його члени не розпочнуть активної діяльності [24]. Дійсно, у травні 1916 р. відбулася конференція Юнацької спілки Правобережної та Лівобережної України, однак харківські гуртки не були на ній представлені (за винятком представника міжнаціонального комітету Новоолександрійського інституту, який раніше до Юнацької спілки не належав). Внаслідок цього на конференції домінували українські соціал-демократи, а також були представлені соціалісти-революціонери. У результаті з'їзду прийняв соціал-демократичну програму. Представники Юнацької спілки, присутні на конференції, постановили розглядати її як другий з'їзд Юнацької спілки, а постанови з'їзду видрукували від імені Харківського ЦВК, що викликало незгоду та заперечення у самому Харкові. З певними складнощами вказані непорозуміння вдалося залагодити та постанови тимчасово (до наступного з'їзду) були визнані [25], але не усіма діячами. На думку низки активістів Юнацька спілка мала і надалі бути безпартійною чи загальнопартійною. У результаті А.П.Ковалівський (котрий склав обов'язки секретаря ЦВК Юнацької спілки ще до означеної конференції), К.І.Коссович, П. Кулінич і деякі інші особи вийшли з Юнацької спілки. Ковалівський вирішив відродити діяльність «Українського національного кола» та створити нову спілку, де був би представлений увесь спектр українського молодіжного руху. Задля втілення цієї мети він влаштував з'їзд у Кочетку Зміївського повіту, однак він виявився малолюдним і не приніс бажаних результатів. У липні 1916 р. Ковалівський і його оточення проводили пропаганду серед осіб призваних до війська у серпні-вересні 1916 р. Вони прагнули шляхом особистих бесід довести їм шкоду від війни та переконували ухилитися від військової повинності або здаватися у полон. Також Ковалівський став своєрідним посередником між українськими націоналістами Харкова та національними групами (українців, сіоністів, литовців, латишів і білорусів) евакуйованого з Царства Польського до Харкова Новоолександрійського інституту.

Діяльність означених груп полягала у пропаганді ухилення від військової служби, читанні рефератів і взаємному знайомстві одних національностей з іншими на цьому ґрунті, а також у розборі міжнаціональних конфліктів [26].

Наприкінці літа – на початку осені 1916 р. було видано збірник «Самостійна Україна» (рішення про видання якого було прийнято на згаданій конференції українських гуртків 19 травня 1916 р.). Його було надруковано у невеликій кількості примірників на гектографі, ймовірно, у маєтку К.І.Коссовича. Збірник містив статті «Годі лякатись», «Відродження Фламандрії», «Євреї на Україні», «Спілка», «Україна над усе», що належали Ковалевському та його оточенню. Статті були присвячені юридичним аспектам національного питання та визвольного руху в Україні та за кордоном. Збірник призначався для розповсюдження у повітових містах і містечка, де, ймовірно, укладчі збірки прагнули віднайти резерв для власної організації [27].

У вересні 1916 р. можна говорити про майже повне припинення діяльності українських націоналістів у Харківській губернії, оскільки травневі постанови Юнацької спілки отримали підтримку більшості гуртків, що визнали соціал-демократичну програму, а події на фронті того часу остаточно підірвали віру у можливість перемоги Центральних держав. Крім того, вони втратили своїх очільників, оскільки А.П.Ковалівський перевівся до Московського Лезеревського інституту східних мов [28], В.М.Алексєєнко помер, а А.Я.Берладін був мобілізований до армії [29]. Тим не менше, наприкінці 1916 р. у Харкові впливи націоналістів все ще переважали у гуртках комерційного та Новоолександрійського інститутів, а також художньої школи [30].

На початку 1917 р. у Харкові з українських організацій продовжувала працювати студентська громада, котра 13 лютого 1917 р. обрала ЦК [31]. Крім того, А.П.Ковалевський став своєрідним посередником між українськими гуртками Москви та Харкова. У січні 1917 р. на зборах Харківської молоді він висловив пропозицію москвичів видавати у Харкові журнал на зразок «Української хати». Було обговорено також питання про відновлення діяльності «Українського національного кола». Крім того, А.П.Ковалівський, Х.О.Алчевська, О.Соколовський та ін. особи стали ініціаторами створення «Слобідсько-Українського товариства» – надпартійної організації, котра мала на меті об'єднати перш за все нащадків слобідського козацтва з метою знову поставити Сло-

божанщину на чільне місце в Україні та «поести за собою до кращого майбутнього весь український народ» [32]. Дане відновлення активності молодіжного національного руху не отримало свого продовження внаслідок Лютневої революції та різкої зміни суспільно-політичної ситуації у країні.

Таким чином, на початковому етапі націоналістично налаштована молодь Харкова прагнула об'єднати молодіжні гуртки Харкова на засадах ідей федералізму М.П. Драгоманова, однак ця спроба виявилася невдалою. Після створення Юнацької спілки означену категорію молоді не задовольнило домінування соціалістичних тенденцій у новоутвореній організації. Було створено невеликий гурток однодумців, що отримав назву «Українське національне коло», діяльність якого мала ґрунтуватися на засадах націонал-аристократизму. Запропоновані його засновниками ідеї так і не набули підтримки у середовищі харківської молоді. Була зроблена також невдала спроба збільшити вплив націоналістів на Юнацьку спілку, шляхом збільшення кількості національно свідомих самоосвітніх гуртків учнівської та студентської молоді. У 1916 р. «Українське національне коло», так і не розгорнувши широко своєї роботи, припиняє свою політичну діяльність. На початку 1917 р. спостерігається деяка активізація молодіжного національного руху у Харкові, що була перервана Лютневою революцією.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Наумов С.О. Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. XIX ст. – лютий 1917 р.): моногр. / С.О. Наумов; Харк. нац.

Магась Вячеслав *Діяльність націоналістичної молоді у культурницьких і суспільно-політичних організаціях Харкова у 1914-1917 рр.*

Стаття присвячена суспільно-політичній активності харківської націоналістичної учнівської та студентської молоді у роки Першої світової війни. Означена категорія молоді не мала власної постійно діючої організації, однак приймала активну участь у діяльності культурницьких організацій, а також стояла у витоків таємної молодіжної суспільно-політичної організації Юнацька спілка.

Ключові слова: Українське національне коло, ідеологія націонал-аристократизму, самоосвітні гуртки, Українська студентська громада, Український клуб, Юнацька спілка

Магась Вячеслав *Деятельность националистической молодежи в культурных и общественно-политических организациях Харькова в 1914-1917 гг.*

Статья посвящена общественно-политической активности харьковской националистической учащейся и студенческой молодежи в годы Первой мировой войны. Данная категория молодежи не имела собственной постоянно действующей организации, однако принимала активное участие в деятельности культурных организаций, а также стояла у истоков тайной молодежной общественно-политической организации Юношеский союз.

Ключевые слова: Украинское национальное коло, идеология национал-аристократизма, самообразовательные кружки, Украинская студенческая громада, Украинский клуб, Юношеский союз

Magas Vyacheslav *The Nationalistic Youth Activities in Cultural and Socio-Political Organizations of Kharkiv in 1914-1917*

The article is devoted to the social and political activity of the Kharkov nationalistic pupils and students during the First World War. The mentioned category of young people did not have its own standing organization, but took an active part in the activities of cultural organizations (Ukrainian Gymnasium Circles, Ukrainian Club, Ukrainian Student Community), and pioneered the secret youth social and political organization Youth Union. Initially the nationalists sought to unite the youth groups in Kharkiv on the basis of the ideas of the federalism by M.P. Dragomanov, but the attempt was unsuccessful. After the creation of the Youth Union the nationally minded youth were

ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х.: ХНУ, 2006. – С. 239-250.

2. Філоретова Л.М. Діяльність української учнівської організації «Юнацька спілка» в роки Першої світової війни / Л.М. Філоретова // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: зб. наук. ст. – К., 2002. – Вип. 4. – С. 183-196.

3. Наумов С.О. А.П. Ковалівський в українському молодіжному русі (1914-1917 рр.) / С.О. Наумов // Східний світ. – 1995. – № 2 / 1996. – № 1. – С. 59-63.

4. Малиновська Н.М. Життєвий шлях і науковий доробок А.П. Ковалівського (1895-1969 рр.): дис... к.і.н.: 07.00.01 / Малиновська Наталя Михайлівна; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2008. – С. 38-40.

5. Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі – ЦДАК України), ф.336, оп.4, спр.36, арк.142-142зв.

6. ЦДАК України, ф.336, оп.4, спр.36, арк.142.

7. Там само, спр.20, арк.68.

8. Там само, арк.38-39.

9. Там само, арк.68-69.

10. Там само, арк.38-39.

11. Там само, ф.326, оп.2, спр.132, арк.44-47зв.

12. Там само, арк.46-49.

13. Там само, ф.336, оп.4, спр.20, арк.66зв.-67.

14. Там само, арк.68-69.

15. Там само, арк.152-152зв.

16. Там само, арк.152зв.-154.

17. Там само, арк.156-156зв.

18. Там само, арк.180-180зв.

19. Там само, арк.289-289зв.

20. Наумов С.О. Український політичний рух на Лівобережжі... – С. 246.

21. ЦДАК України, ф.336, оп.4, спр.36, арк.112зв.-113.

22. Там само, спр.35, арк.213-213зв.

23. Там само, спр.36, арк.134-134зв.

24. Там само, арк.136-137зв.

25. Там само, арк.168-169.

26. Там само, арк.174-175.

27. Наумов С.О. А.П. Ковалівський в українському молодіжному русі... – С. 62.

28. ЦДАК України, ф.336, оп.4, спр.36, арк.204.

29. Наумов С.О. А.П. Ковалівський в українському молодіжному русі... – С. 62.

30. Наумов С.О. Український політичний рух на Лівобережжі... – С. 248.

31. Там само. – С. 249.

32. Наумов С.О. А.П. Ковалівський в українському молодіжному русі... – С. 62-63.

not satisfied with the dominance of the socialist tendencies in the newly-created organization. A small group of associates created the organization called «The Ukrainian Nationalistic Circle». The developers of its program were A.P. Kovalivskyi and V.M. Alekseenko. The activity of the newly created organization was based on the principles of the national aristocracy. The aristocracy was understood as self-respect and respect for others. The program contained the demands of national-territorial autonomy of Ukraine, recognition of Ukrainian as the state language in Ukraine and the creation of public schools with teaching in the Ukrainian language. The proposed ideas did not gain support among the youth of Kharkiv. An unsuccessful attempt to increase the influence of the nationalists on the Youth Union was also made by increasing the number of the nationally conscious self education of the pupils and students clubs. «The Ukrainian Nationalistic Circle» ceased its political activities without starting to function properly in 1916. At the beginning of 1917 there were some strengthening of the nationalistic tendencies among the national youth movement in Kharkiv, but it was interrupted by the February revolution.

Keywords: *The Ukrainian National Circle, the ideology of national aristocracy, self education groups, Ukrainian student community, Ukrainian Club, Youth Union*

Рецензенти:

Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор

Кривошея І.І., к.і.н., професор

Надійшла до редакції 16.05.2016 р.